

[Ludvík Vaculík]

Ladislav Hejdánek

◆ článek, česky, vznik: 1967/1968 ◆ poznámka: nedokončeno (?)

◆ article, Czech, origin: 1967/1968

[Ludvík Vaculík]

Ladislav Hejdánek

◆ článek, česky, vznik: 1967/1968 ◆ poznámka: nedokončeno (?)

◆ article, Czech, origin: 1967/1968

[Ludvík Vaculík] [1967]

V roce 1963 na jedné besedě (v našem ústavu)¹ užil Ludvík Vaculík k charakterizování naší situace obsáhlého přirovnání k jedoucímu vlaku, do něhož jsme vstoupili s úmyslem jet (řekněme) do Plzně. V průběhu jízdy se nás stále víc zmocňuje podezření, že jedeme kamsi jinam; posléze vlak zastaví a je zcela zřejmé, že nejsme v Plzni. Nicméně oficiální hlas nás ujišťuje, že to je Plzeň. Cestující si již za jízdy šeptali své pochybnosti; nyní už je snad všem zjevné, že nedojeli tam, kam chtěli. Jen někteří se však odvažují hlasitějších poznámek. Atd.

Příměr rekonstruuji po paměti a velmi zkráceně. Jedna věc však byla nápadná už tehdy: Vaculík s jakousi nepochopitelně simplifikující samozřejmostí uvažoval pouze o pasažérech, kteří do vlaku dobrovolně vstoupili. Někteří diskutující na to upozornili; z Vaculíkovy reakce bylo zřejmé, že pro něho tato věc má podružnou závažnost a že mu jde v té chvíli o něco jiného. Tehdy mu šlo o rozpor mezi tím, kam vlak jede, a mezi tím, co o směru a cíli cesty říkají průvodčí a hlasatelé na nádraží. Jeho kritika byla zaměřena proti zkreslování, kamuflování skutečnosti; byla zaměřena proti ideologické lži, která měla zakrýt skutečnost, že někde byly výhybky postaveny jinak, než být měly. Vaculík tehdy také řekl, že nyní zbývá jen jediná věc: jít pomalu zpět po kolejích, po nichž vlak přijel, a najít ony špatně postavené výhybky.

Nechtěl bych uvedený příměr nadměrně přetěžovat; přece však se mi zdá, že dnes je Vaculíkovo stanovisko dost výrazně posunuto. Špatně postavené výhybky mohly být stále ještě chápány jako jakási sabotáž; dnes jde Vaculíkova kritika mnohem hlouběji. Okolnost, že jsme dojeli jinam, než jsme chtěli, se mu zdá podstatně vyplývat ze způsobu, jak jsme cestovali – a možná i z toho, jak jsme se stali cestujícími. Realizace úmyslu dostat se (řekněme) do socialistické společnosti byla neslučitelná se způsobem, jímž jsme postupovali. Formy naší cesty k socialismu byly nepřirozené. Ti, kdo chtěli socialismus uskutečňovat, měli dělat a dělali věci, které je samy vylučovaly z těch, kteří měli a mohli v socialismu žít; a víc: vylučovaly je z řad těch, kteří vůbec mohli na uskutečňování socialismu pracovat, kteří k němu mohli přispět. Tedy žádná sabotáž, žádná nepřátelská akce zvenčí: ti, kteří spravovali a řídili vlak, si počínali způsobem, který v jistém smyslu nutně vedl jinam, než kam se mělo dospět. Nikoli sabotáž zvenčí, ale zrada zevnitř je příčinou našeho ztroskotání, našeho neúspěchu. Ti, kteří řídili a vedli, jsou poměřováni určitým ideálem. Nejde už o to, odhalit rozpor mezi skutečností a tím, co se o ní vypovídá; jde o odhalení rozporu hlubšího, totiž mezi tím, co jest, a tím, co býti má.

Od kritiky ideologické iluze přešel Vaculík ke kritice skutečnosti; zatímco kritiku ideologie a vůbec celé oficiální kamufláže prováděl s odvoláním na skutečnost, jak jest, samu skutečnost nyní musí kritizovat opět ve jménu čehosi dalšího, totiž ve jménu ideálu. Domnívám se, že v současné chvíli je Vaculíkova pozice charakterizována vykročením na cestu kritiky samotného ideálu. Ideál už je otřesen, ale přece ještě žije skrze reminiscence; Vaculík už není vnitřně schopen postavit ideál, v nějž dosud věřil, zcela objektivně před sebe a před druhé, ale přece se tohoto ideálu dovolává jako své počáteční představy a víry. Ideál mu už není pevnou normou, ale rekuruje k němu jako ke vzpomínce. To je první krok k radikálnímu postavení

¹ Tj. v Ústavu epidemiologie a mikrobiologie, v němž Ladislav Hejdánek v letech 1956–1968 pracoval jako dokumentátor. – Pozn. red.

ideálu do otázky. K takové radikálnosti je zapotřebí síly; Vaculík zatím klade ideál do otázky spíše ze slabosti – anebo alespoň se slabostí, také slabostí k tomuto ideálu. Ve dvojím smyslu je tento ideál Vaculíkovou slabostí. Vaculík nezná jiné ideály, a zejména neví, které normy by mohl vyzvednout, padá-li tento konkrétní ideál do prachu a špíny. To znamená, že Vaculík zná v podstatě jenom jeden ideál; pochybnosti proto nemíří na pravost tohoto ideálu, ale na jeho uskutečnitelnost. Nevolí proti jednomu ideálu jiný, vyšší, ale pochybuje o ideálu jako takovém, tj. o každém ideálu. To je tedy první slabost Vaculíkova postoje. Druhá slabost je slabost pro tento ideál: přestože pochybuje, přece se k němu ustavičně vrací. A začne-li jednou znovu, pak je rozhodnut začít to znovu ve jménu téhož ideálu. Není pochyby, že je nutno postupovat jinak a jinými cestami. Není jisto, zda vůbec nějaká cesta vede k cíli. Vydáme-li se však přece jen znovu na cestu, pak to – pro Vaculíka – může být právě jen ten cíl, za nímž jsme šli původně a na cestě za nímž jsme tak důkladně zbloudili.

Počátky tvorby ideálu

Vaculík vstoupil do komunistické strany brzo po revoluci; říká, že to pro něho byla jediná strana, která narýsovala plán budoucnosti. Měla za sebou literaturu, teoretické dílo, vytyčovala maximální program, zatímco ostatní strany se definovaly jenom negativně (*Lit. nov.* 17. 6. 67); socialismus byl ostatně vůbec jediným politickým programem po roce 1945, jiný program neexistoval – a uskutečnění socialismu bylo i v našem národě dějinně připraveno (projev na Sjezdu). Nebylo to ovšem na základě důkladné rozvahy a hodnocení tohoto typu, proč Vaculík do strany vstoupil; jeho rozhodnutí bylo mnohem subjektivně nahodilejší. Vylíčení, asi vskutku autobiografické, nalézáme v *Rušném domě* (str. 200na.) První informace o konečném cíli strany podal předseda organizace KSČ v městě: „nejurčitěji věděl, že za komunismu nebudou peníze a každý bude pracovat na tom, co se mu líbí, a brát si všechno, co potřebuje“; když kamarádi chtěli – jak původně domluvili – navštívit předsedy ostatních stran, „on to však pro svou osobu pokládal už za zbytečné“. „Komunismem by se řešilo všechno, o čem kdy přemýšlel.“ „Dám se k takové straně, řekl třem kamarádům, která daleko myslí. Škoda, že ty ostatní na to nevypadají. Jinak bychom měli čtyři stejně dobré strany, ale pak nač tedy čtyři, a z toho mi plyne, že si mohu přát, aby komunisté vedli třeba i sami. Všichni tři se divili, jak se mohl zříci demokracie. On!“ Ale brzy potom jezdil na nákladáku a vyzpěvoval posměšné rýmováčky proti ostatním stranám. Ostatní se ho ptávali, jestli teď se vším souhlasí a zda si to tak představoval. „Nesouhlasí, nepředstavoval, ale... Po zbytečných debatách říkal jim prostě: ale o to nejde. Ať potom vedle slavných úspěchů strany přicházely jakékoliv otřesy, nenašel v sobě stínu pochyby. ... Nic přece nemohlo zamlžit drahocenný objev, že zjednat na zemi komunismus je program lidstva. ... stát se komunistou je pro člověka úkol na celý život.“ Letos o tom řekl: „Vůbec jsem si představoval, že nastane boj za ušlechtilost, na schůzích se bude filosofovat, a zatím se řešily přízemní věci a ke všemu ne vždycky rovně.“ (*Lit. nov.* 17. 6. 1967.) Ještě v *Rušném domě* čteme, že Vaculíka spojuje se stranou „cíl a velký nepokoj“, ale dělí ho od ní něco v jeho povaze, a tak dává pozor, aby ho to neoddělilo: „Nebyl bych nic. Moje síla se může projevit jen tím, že ji přidám k její síle. V opačném směru bude hladce zrušena.“ (str. 223–4.) Býval často

postaven do situace, že mu lidé vytýkali, co se jim na komunistické straně nelíbí. Tehdy „se rozhodl nevymlouvat se, neodtahovat se“. „Vidím totéž, co vidí Marie, a musím na své svědomí říkat, že ne strana, ale jeden Hrbek, jeden Marek a Sovák jsou neschopní ... a svědomí mi těžkne.“ (*Rušný dům* 86.) Ale vlastní manželka protestuje: „Jak to? ... Já přece nejsem povinná rozlišovat stranu a straníky, ale vy jste povinni starat se, aby mezi tím nebyl rozdíl!“ (*Rd* 169.) Pak došlo na něho samotného (potíže, výpověď ze zaměstnání, nenašel odvolání atd.). „Já jsem se domníval, že se nestalo nic jiného, než že v tom rozdělování tenkrát dali také mně, ale jinak stejně spějeme k socialismu.“ „Uvažoval jsem o svých chybách a držel se přesvědčení, že to jsou přehmaty, a ty nejsou nic trvalého, protože přece naše učení je nejpokrokovější.“ (*RD* 221.) Jeho žena mu říkala, že dneska nikde žádné zastání není, že za takových poměrů nikdy socialismus nevznikne, že strana je jedna věc a to, co on má v hlavě, věc docela jiná (tamtéž). Dvě různé roviny bylo nutno spojit. Vaculík to formuluje takto: „Vášnivě souhlasím s cílem, za kterým strana jde, ale mám strach, aby beze mne neudělala hloupost. Neberte to jako nafoukanost. Chci jen vyslovit svůj zájem na její činnosti. Z něho teprve vysvitne, že jsem ochoten vylízat, když si něco nadrobíme.“ (*Rd* 224.) Konkrétně to pak vede k tomu, že z náboženského vztahu ke straně se stává vztah prakticko-kritický. „Nejsme v církvi – nestavme oltáře, za něž se nesmí. Zajímají mě víc chyby, protože tam je pro mne práce. Já přece nemám jiné možnosti stát se komunistou. ...“ (*Rd* 224.) Nicméně chyby vidí Vaculík pouze v nesprávném provádění v zásadě správného programu, v zákrutech cesty, která nevede přímo k správnému cíli. O správnosti cíle není stále pochyb. Ještě v projevu na Sjezdu, kterým vrcholí zatím Vaculíkův kritický postoj k „vládnoucím kruhům“, tj. také ke straně, odmítá Vaculík vládnoucí moc ztotožňovat „s pojmem socialismu, jak se s ním chce ztotožňovat ona sama“. Ve chvíli, kdy zvedá opět program socialismu z prachu a špíny, do nichž byl stržen, říká však, že nevíme o moc víc a lépe, co je socialismus, než tomu bylo na počátku. Mnoho bylo o socialismu zjištěno, pojem byl mnohem přesněji vymezen, „ale je to spíš vymezení negativní, daleko přesněji než kdy dřív víme, co socialismus není.“ (17. 6. 67.) V jistém smyslu nejen představa o vládě totožná s občanem a o občanu, jenž si vládne téměř sám, ale socialismus vůbec je také spíše jakýmsi snem, o němž dost dobře nevíme, je-li uskutečnitelný; jako sen je také ne dost dobře uchopitelný.

Konfrontace

V červnovém projevu na Sjezdu shrnul Vaculík své závěry konstatováním: „Zkrátka naše hlavní zkušenost je ta, že jsme nevybudovali socialismus svých představ.“ Nemíní to ovšem nikterak jako kritiku oněch představ. „Je třeba vidět, že za dvacet let nebyla u nás vyřešena žádná lidská otázka...“ Ale už tady začínají značné rozpory. Svě švagrové, která deprimovaně uzavírá: „No ale ... to máme stejně po socialismu.“, pomáhá z krize poukazem k tomu, že „nás všechno teprve čeká“ (*Sekyra* 164). V projevu na Sjezdu v rozporu s tím říká, že sociální revoluce se u nás zdařila (a jen problém moci trvá dál). Jak lze považovat sociální revoluci za sociální, a zejména pak už za zdařenou, když nebyla vyřešena žádná lidská otázka a když jsme socialismus svých představ nevybudovali? Naše národy byly celými svými dějinami prý připraveny pro

socialismus; v té souvislosti dokonce mluví Vaculík o obnovení státu po 2. světové válce. Tento stát byl však obnoven na tři roky jen proto, aby byl zrušen – v zájmu „sociální revoluce“. Sociální otázka byla v jistých mezích řešena – Vaculík má pravdu, říká-li ústy svého bratrance (Sek. 131), že „chudý člověk se ještě nikdy neměl tak dobře, jak se má dneska“ (i když se zdá všechno nasvědčovat tomu, že i tato pravda bude brzo otřesena); nicméně zůstává skutečností, že „socialismus svých představ jsme nevybudovali“.

Rušný dům i *Sekyra* jsou záznamem nepřestávající řady střetnutí dobrých úmyslů s překážkami. Překážky mají nejprve podobu zlých lidí nebo vlastních chyb; lidé se dělí na hodné a rošťáky. Kupodivu je boj proti rošťákům velmi obtížný, rošťáci jsou jakoby všude, nahrávají si, mají převahu; dobří pracují osamoceně a vlastně skoro beznadějně. Rozumí se osobně beznadějně; „každý jednou shoříme na něco. Tak ať je to aspoň s bengálem“ (Rd 42). To však nekalí perspektivu. „Jednotlivou srážku můžeme prohrát, celý boj jen vyhrát, kompozice má své přísné zákony. Každý, i nejvleklejší boj je z některého hlediska jednotlivý; jde o to, najít příslušné povznesené hledisko“ (Rd 277). Tento optimismus je po několika letech vystřídán ovšem těžkým pesimismem, jemuž připadá samozřejmé, že „všecko vždycky končí špatně“ (Lit. nov. 8. 9. 1967); ostatně je možné, že se obojí vzájemně doplňuje. Souvisí to všechno s přechýlením důrazu. Zlí už nejsou reakcionáři, kteří brání postupu vpřed zvenčí; zlí začínají být stále víc a častěji odhalováni uvnitř. A vposledu už nejde primárně o to, že jsou zlí; existuje situace, kdy právě ti nejhorší jsou přímo přitahováni a vybírání. Proto se Vaculík začíná ptát: „Jak to, jak je možné, že někdo a něco pořád potřebuje, aby lidé byli co nejbezcharakternější a nejpoddanější? Že si vynucuje souhlas bez ohledu na morální devastaci lidí, k níž potom dochází.“ (Lit. nov. 17. 6. 1967.) Už v *Sekyře* čteme (57) o řezníkovi, který „obdařen tupým obličejem rváče předjal dobu správně“; teorie tupých ksichtů je pak rozvedena v citovaném již interview. Zlo je soustředěno na nové místo, na skutečnost moci. Už samo dobré bydlo má v sobě cosi korumpujícího. „Bojím se, upřímně řečeno, abych se někdy neměl moc dlouho dobře. Vidím, že to kazí.“ (Rd 223). Také „není radno vítězit“ (*Sekyra* 63), a hlavně nepovažovat vítězství omylem za vítězství (tamtéž). Proto nestaví Vaculík proti moci, sledující své vnitřní zákonitosti a setrvačnosti, jiný program. Možná, že i v tomto přeneseném a rozšířeném významu lze užít slov z jedné konkrétní situace ze *Sekyry* (45), že „už ani nejde o pomoc“, ale „o to, aspoň zařvat“. Tak chápe ostatně i smysl literatury a umění vůbec. „To by byl literární úspěch: kdyby ti, proti kterým je knížka psána, prostě po jejím přečtení zdechli.“ (Lit. nov. 17.6.67.) Upřenýma očima celého okolí by chtěl Vaculík donutit okresního hejtmana k rezignaci. Ale řekněme, že by to i bylo možné; není to, nebyla by to zase jenom jiná forma moci?

Vaculík tone v nejasnostech a ztrácí pevnou půdu pod nohama. Citáty jistě dostatečně dokumentují nepromyšlenost a přímo zmatenost jeho názorů. Zároveň však postihuje v celé řadě detailních postřehů skutečnost velmi dobře. Ty tam jsou doby, kdy sázel na „akci ráznou, třeba ne bezvadnou, ale dobře míněnou, temperamentní a trochu vtipnou“ (Rd 42). Dosud však je přesvědčen, že „čin je pro dobré zdraví“ (LN 17. 6. 67); čin je lékem proti „cestě do prokletých duševních močálů, kde lidi jen přemýšlejí, kdo jsou, zda smějí, co chtějí, co ztratí,

když, co jim udělají, když, „proti té cestě do třasovisek, kde se pochybuje o právu pochybovat“ – právě tuto cestu pomáhá čin zarubat. (*Sekyra* 103.) Uvažuje sice o čemsi jako hněvivém mlčení (*LN* 17. 6. 67), ale zřejmě jen na pohružku a výzvu. Chce připomenout vládnoucím mocipánům, že mlýn někdy semele i ty, kteří jej roztáčeti, a že samy vládnoucí kruhy nemají záruku (projev na Sjezdu). V *Sekyře* poznamenává autor: „Jednoho dne člověk pozná svou poslední šanci – kéž bych si potom správně rozuměl!“ (106) To může platit individuálně, osobně, ale také zástupně, reprezentativně. Také člověk-socialista a komunista může poznat svou „poslední šanci“, a nikoli svou osobní, ale svou socialistickou, komunistickou šanci, a tu také může „osedlat a divokou jízdou se snažit dohnat úplně všechno“ (*Sek.* 106). Neplatí v tom případě také o celém hnutí to, co platí o jednotlivém člověku, že „celý váš život je stále se zpřesňující definicí toho, čím už nikdy nebudete“? (*Sek.* 106.)

Kapitola polemická

Doležal vyložil ve své studii, že Vaculíkův postoj je „postojem svědka, který z odstupu sleduje minulost a přítomnost“ (1) a že jeho rozbor moci „je rozbohem neúčastného pozorovatele“ (3); jeho „angažmá je tedy jen zdánlivé, nepředchází mu rozhodnutí, rozhodnost, heideggerovská Entschlossenheit, zařadil se do skupiny, do které podle jeho názoru konec konců patří všichni“ (4). Domnívám se, že se mi podařilo prokázat, že angažovanost Vaculíkova je skutečná, že jejím základem je určité rozhodnutí a důsledkem zařazení do skupiny, v níž nejsou všichni. Právě proto, že vstoupil do strany a rozhodl se neodtahovat a nevymlouvat, že je ochoten vylízt, co si strana nadrobila, že se zajímá o chyby, které se udělaly, může (*Rd* 224) říci, že „má spoluodpovědnost“. Tím patří do jiné skupiny než např. jeho žena. „Ona je na tom hůř. Nepřevzala vedoucí roli, ale veze se se mnou, když se něco pochroumá. Všichni se vezou s námi. Myslím, že mají právo žádat vysvětlení a ptát se kdykoliv na cokoliv.“ Chyba po mém soudu nebyla a není v tom, že se nerozhodl nebo že se rozhodl jen zdánlivě, ale že se rozhodl špatně. A rozhodl se špatně nikoli především proto, že zvolil nesprávnou stranu a nesprávnou cestu, ale proto, že se tím zařadil do skupiny, která si osobovala nadřazenost vedoucí a řídící síly, která se chápe vlády a vylučuje z ní ostatní a která (a to dokonce pouze v jeho pohledu) je ochotna poskytovat laskavě vysvětlení a odpovídat na otázky. A je to zase Vaculíkova angažovanost, že tuto věc prohlíží, že odmítá toto stanovisko nadále sdílet, že se odmítá ve vši poslušnosti na oné vládě podílet a že se – aniž by ovšem změnil své smýšlení (což je důležité) – zařazuje vědomě mezi ovládané (to není jen rozpoznání, že je ovládán). Jeho knížky, poznámky, články, projev na Sjezdu jsou důsledkem jeho skutečné, nikoli zdánlivé angažovanosti a předcházela jim zajisté pravá, byť leckdy nesprávná, mylná rozhodnutí.

Pokud jde o Vaculíkův základní přístup k problému moci jako k objektivní „mocnosti“, která křiví lidi (ovládající i ovládané), nemůže být, myslím, věcných námitek. Ostatně do 10. čísla *Tváře* 1965 jsem napsal polemický článek proti Mlynářovi, kde jsem vycházel ze stejného pohledu. Také okolnost, že to tak bylo vždycky, je zhruba pro dosavadní dějiny potvrzena. Nezáleží na subjektivní struktuře našeho vědomí, jeví-li nějaká společenská struktura charakter setrvačnosti (tj. zákonitosti, nutnosti) po dlouhá až nejdelší údobí. Moc korumpuje, o tom

nemůže být pochyby; korumpuje netoliko dnes, ale korumpovala vždy v minulosti a bude – nejspíš – korumpovat nadále. Otázka prostředků, jimiž by mohla být korumpující moc omezována, kontrolována a regulována jinak než mocensky, je a bude ještě dlouho aktuální. Zajisté je pokušení moci především a původně příležitostí, jak osvědčit své svědomí a sebeúctu, je tedy zkouškou; slabost lidská je však skutečná a to, zda se osvědčíme, neleží nikterak na dlani – sám Doležal mluví o milosti. Milost není jen v tom, že projdeme ohněm nepopáleni, ale také už v tom, že nejsme zkoušeni nad svou míru. Proto v nejstarší křesťanské modlitbě, připisované (nejspíš právem) samotnému Ježíšovi, má své místo prosba, abychom nebyli uváděni v pokušení.

[následuje text Bohumila Doležala o Ludvíku Vaculíkovi, k němuž se Hejdánek v závěru svého příspěvku vyjadřuje:]

Vaculíkův projev je pokusem zvládnout problematiku moci. Moc je „specificky lidská situace“, její vývoj a chování se řídí jejími vnitřními zákony, na nichž nemůže nic změnit osoba u moci ani třída u moci, neboť je to prostě zákonitost lidského chování v určité situaci: u moci.“ Dále Vaculík pokračuje: „Co jsem říkal o charakteru moci, míním co nejvšeobecněji, nemám dokonce na mysli vládu v socialistickém státě, neboť pojem socialismu spojuji s vědeckým řízením.“

„Moc“ je tedy jakási modelová situace, do níž když se člověk dostane, je podroben zákonitosti, na níž nemůže nic změnit. „Moc“ je vyabstrahována z mnoha historických případů a v následujícím rozboru se pak aplikuje na další jednotlivý případ. Postoj autora je postojem svědka, který z odstupu sleduje minulost a přítomnost a přítomnost převádí na to, co poznal z minulosti. Současná situace se ukazuje jako něco známého, něco, co už tu bylo. (Že je tento postoj Vaculíkovi vlastní, o tom svědčí některé výroky z interviewu v LN 24/67: „Když mě spousta věcí štvalo, hlavně to, že se všechny reformy prosazují násilím, dekretem, často jsem si říkal: vždyť to tak bylo vždycky.“ „Každá generace vstupuje do života s určitými iluzemi, a když na ni potom dojde řada, prožije si svoje rozčarování.“)

Z hlediska „moci“ (v situaci „u moci“) se lidé dělí na vládnoucí („vládnoucí kruhy“) a ovládané. Jinde zavádí Vaculík označení ONI (pro vládnoucí kruhy) a MY (pro ovládané), situuje se tedy do druhé skupiny.

„Moc ovšem dává přednost lidem, kteří jsou svým vnitřním ustrojením jako ona. Protože je jich však nedostatek, musí používat i lidi jiných, jež si pro svou potřebu upravuje: pro službu moci se přirozeně hodí lidé bažící po moci, dále lidé samou svou povahou poslušní, lidé se špatným svědomím, lidé, jejichž touha po blahu, prospěchu a zisku si nedává morální podmínky. Upravit lze lidi mající strach a mnoho dětí, lidi dříve ponižované, kteří důvěřivě přijímají nabídku nové hrdosti, dále pak lidi od přírody hloupé. Na určitý čas, za určitých okolností a pro určité úkoly jsou momentálně použitelní i různí morální absolutisté a nezištní, avšak špatně informovaní entuziasté, jako jsem já (tj. Vaculík).“ Před agresivitou moci brání ovládané „formální demokracie“, systém záruk respektovaný ovládajícími i ovládanými,

systém, jež společnost vyvinula během dlouhého a namáhavého historického procesu. Plodem „formální demokracie“ je svéprávný a relativně samostatný „občan“. Současný stav znamená jeho úpadek, protože „lidé křehkého svědomí nenacházejí oporu ani dovolání ... u zákonů a vládnoucí moci, které by je podle litery měly chránit“. „Kontrolní mechanismy, které proti ní (moci) mají stát (tj. formální demokracie), selhávají, takže občan sám ztrácí k sobě úctu.“ Ničivá síla „zákonitosti“, jež charakterizuje X „moc“, bere člověku svědomí a sebeúctu, kterou by mu jinak zaručovaly kontrolní mechanismy formální demokracie. Důsledky jsou těžké: „Když se o tomto období (tj. o stalinismu) mluví, když se hledá vysvětlení, proč jsme ztratili tolik morálních i hmotných sil, proč jsme hospodářsky zaostali, říkají vládnoucí kruhy, že to bylo nutné. Myslím si, že z hlediska nás všech to nutné nebylo, že to bylo nutné pro duševní vývoj orgánů moci, jež v podstatě donutily i všechny zastánce socialismu, aby tímto vývojem prošli s nimi.“ Polarita vládnoucí a ovládaní se tak pod tlakem neúprosné zákonitosti moci mění v polaritu „svůdci“ a „svedení“. „Celý národ je vržen do strachu“ v této situaci a „i chytrý člověk hloupne. Občas se u něho projeví pudová potřeba sebezáchovy – má chuť fackovat vpravo vlevo. Ale když se podívá nahoru, co nad ním visí, a dolů, co je schopno ještě ho pošlapat, řekne si: Proboha, pro koho!“.

Řekli jsme, že Vaculíkův rozbor moci je rozbohem neúčastného pozorovatele. A na druhé straně se Vaculík započítává k MY = ovládaní = svedení, angažuje se tedy. V tom se zdá být rozpor. Jenže Vaculíkovo angažování je pouze zdánlivé. „Moc“ je abstraktní síla vydedukovaná z historie. Stejně abstraktní a nadto záhadní a neurčitelní jsou „lidé, kteří jsou svým vnitřním ustrojením jako ona“. Stejnou záhadou jsou i ti, kteří nejsou pro moc použitelní za žádných okolností – vždyť kdo z nás smrtelníků nebaží občas a trochu po moci, není občas nemístně poslušný, nemá špatné svědomí, nezatočí tu a tam po blahu, prospěchu a zisku, aniž by současně myslil na morálku, kdo nemá strach, kdo nemá rodinu a děti, kdo nebyl někdy ponížen, kdo není tak trochu od přírody hloupý a při tom při všem ovšem i morální absolutista a nezištný entuziasta, když na to přijde, jenže mu tu a tam chybějí informace? MY je ve Vaculíkově třídění jediná jasná skupina. Propast mezi NÁMI a „vládnoucími kruhy“ je sice hluboká, ale ne nepřemostitelná. Protože „moc“ je abstraktní zákonitost s neoblomnou platností, pak „kdyby se kdokoliv z nás hrou náhody octl v orgánu politické moci, bude se v něm také indukovat její vnitřní polarizace a bude mít se sebou starosti.“ A naopak, „i vládnoucí kruhy se skládají z lidí“. Z Vaculíkova nadhledu jsou role ve hře „vládnoucích“ a „ovládaných“ vyměnitelné, člověk (*species* člověk) může být zrovna tak ovládaným jako vládnoucím. V tom je naděje na jisté uspokojivé řešení. Protiklad sice nelze úplně smířit, přesto však Vaculík „nepočítá s nepřátelstvím“. Ani „vládnoucí“ nejsou asi skutečně svobodní, ani oni nemají patrně záruky. A tak: „Co je možné a co taky dává naději naší snaze, je toto: že ti dva navzájem pochopí svou situaci“ (je ostatně u obou vlastně stejná: nedostatek záruk, nedostatek svobody) a „vypracují si slušná pravidla styku“. Dají se totiž oba převést na společného jmenovatele, na jakousi ‚lidskost‘, která byla u Vaculíka evokována „závanem z neznáma“, jež vyslal zpocený činovník.

Vaculíkovo angažmá je tedy jen zdánlivé, nepředchází mu rozhodnutí, rozhodnost, heideggerovská Entschlossenheit, zařadil se do skupiny, do které podle jeho názoru konec konců patří všichni. Jeho představivost dokáže zahrnout jen svedené MY. Závěr oné výčtové pasáže (o tom, kdo všechno je použitelný pro moc) se může zdát sebeironickým, je však sebeironický jen tolik, kolik je sebeironické každé podobné prohlášení. Nemá nic společného s autokritikou, po ničem podobném není v proslovu ani stopy; naopak, kde Vaculík může, zbavuje se podobných momentů. Příznačná je pasáž z interviewu v LN: „Zkrátka naše hlavní zkušenost je ta, že jsme nevybudovali socialismus svých představ. Přitom bylo samozřejmě o socialismu velice mnoho zjištěno, pojem byl mnohem přesněji vymezen, ale to je spíš vymezení negativní, daleko přesněji než dřív víme, co socialismus není. Získali jsme, a s námi celé lidstvo, další zkušenost, jak nelze dospět k šťastné budoucnosti. Byli jsme prostě vrženi zpátky do českého realismu.“ Příbuzný postoj k sobě zaujímá otec v autobiografickém románě *Sekyra* (beru ho zde v potaz nikoliv jako umělecké dílo, ale jako *corpus delicti*, v jeho vedlejší funkci – tento pikareskní román, jakýsi novodobý *Život rošťáka*, přestrojený za mravně zanícenou reportáž, pod níž probleskuje všechen cynismus tak příznačný pro tento starobylý žánr, tedy tento román žádnou hlavní, uměleckou hodnotu nemá). Když v románě matka otci připomene, že louka, kterou dostal po r. 45 a kterou pečlivě zušlechťovala, nakonec jeho přičiněním připadla JZD, aniž by z ní měl užitek, kdežto soused řezník svou stačil do té doby bezohledně zužítkovat a zplundrovat, otec odpoví: „Však to on je gaunér a já né...“ Tento nedostatek autokritiky není vůbec věc náhodná a vedlejší, nýbrž právě uvádějící do středu věci. Jak je možné, že si Vaculík (vracím se teď k připomínané již výčtové citaci) nepoložil otázku, kdo jsou vlastně ti „lidé, kteří jsou svým ustrojením jako moc, takže ona jim dává přednost přede všemi“? Nejsou to snad právě „lidé bažící po moci, dále lidé samou svou povahou poslušní, lidé se špatným svědomím, lidé, jejichž touha po blahu, prospěchu a zisku si nedává morální podmínky, lidé mající strach a mnoho dětí, lidé dříve ponižovaní, lidé od přírody hloupí a konečně i různí morální absolutisté a nezištní, avšak špatně informovaní entuziasté, jako je on“? Pak by ovšem musel pokračovat v načaté otázce: stalo se, že já, mravní absolutista a nezištný entuziasta, jsem se dostal do situace, kdy jsem nástrojem moci? Jak je to možné? Jak je to z tohoto hlediska s tím mým mravním absolutismem a nezištným, avšak špatně informovaným entuziasmem?

To by byl ovšem odvrát od na oko neúčastného sledování neúprosných zákonitostí ke konkrétnímu případu, k tomu, v čem jsme. Z tohoto bodu, z naší konkrétní situace, z našeho jedinečného, význačného případu a na něm, jenž nám byl dán, by se pak celá problematika jevila docela jinak. „Moc“ by pak už nebyla hned a beze všeho neúprosnou a neosobní silou, která (jak známo vždycky) drtí křehká svědomí a zbavuje člověka sebeúcty. Nejdříve je to vždy nějaká docela konkrétní akce docela konkrétních lidí, s níž přicházíme do styku a která nás v tom či v onom jaksi problematizuje. V případě výše uvedené pasáže o tom, jak vládnoucí kruhy donutily všechny zastánce socialismu, aby sdíleli jejich chybnou cestu, to byla konkrétní administrativní a právní opatření, a problematizováno jimi bylo – zastánectví socialismu. Z tohoto pohledu není působení „moci“ hned a beze všeho svodem křehkých svědomí a

zbavovatelem sebeúcty. Ještě předtím a původněji je právě naopak příležitostí, jak osvědčit své svědomí a sebeúctu, jak je uskutečnit (praktickým důkazem je, že ne celý národ žije ve strachu a ponížení). Zásah „moci“ se jeví jako zkouška, která podle toho, zda v ní obстоjíme či ne, se teprve stává buď milostí, nebo, jako u Vaculíka, svodem. To taky zakládá propast mezi těmi, kteří se vůči ní dokázali potvrdit, a mezi těmi, kteří podlehli, ať už z bažení po moci, z poslušnosti, špatného svědomí, touhy po blahu, prospěchu a zisku bez morálních podmínek, ze strachu o rodinu, z dřívějšího ponížení, z hlouposti od přírody nebo z „morálního absolutismu“ či „nezištného, avšak špatně informovaného entuziasmu“. A kdo si v této situaci nezajistí svědomí a sebeúctu, tomu nepomůže ani moc, ani „formální demokracie“. Naopak, formální demokracie je nemyslitelná bez sebeúcty a svědomí jejich vykonavatelů. Je kuriózní a ostudné, že v Masarykově zemi je tato základní věc pro osvíceného intelektuála španělskou vesnicí. V rozhodnutí odpovídajícím výzvě se zakládá skutečná lidskost, ne v tom, že se všichni potíme, a proto tak trochu patříme na jednu loď.

Nedá se předpokládat, že by takováto výzva se někomu vyhnula. Ostatně Vaculíkův projev přináší hned několik svědectví o tom, jak se jí autor vyhnul. První je v citátu o svedených následovnicích. Nebyl tehdy snad čas vzít v pochybu své „zastánectví socialismu“ místo nechat se „donutit“ sledovat vládnoucí kruhy v jejich ničivých akcích? Na jiném místě zas Vaculík říká v souvislosti s kritikou moci: „Ale já se disciplinovaně stáhnou na občanské pole a budu mluvit pouze o vládě...“ Je v tom, pravda, i kus hořké ironie (výš ostatně sám Vaculík upozorňuje, že „strana a vláda udělaly vše, aby jejich agendy splynuly“), jenže: když si Vaculík zvolil toto téma, je povinen říci o něm celou pravdu. Problém moci, byť i pojat jen tak, jak ho sám staví a rozebírá, se sotva týká pouze vlády. Vaculík volí nevýstižné pojmenování jako demonstraci respektu straně, jejímž je členem. Činí úlitbu, přejímá rámec, který znemožňuje nazývat věci pravým jménem. Vidí v tom patrně formální taktickou fintu, stejně jako antidogmatikové. Jenže taktika je dvojsečná zbraň: svou povahou nástroj, může být nástrojem pravdy (rozumíme-li taktikou mluvit o takových věcech a takovým způsobem, aby nebylo nutno lhát, a nejde-li to, pak mlčet – i tímto mlčením se uskutečňuje pravda), může však být i nástrojem lži, a to tehdy, když, abychom mohli mluvit pravdu, na začátku tak trochu zalžeme. Tím ale přejímáme lživý rámec; a pod záminkou šíření pravdy šíříme lež. Chtěl-li Vaculík mluvit o této věci a otevřeným způsobem, neměl právo na tuto koncesi, která všechno zvrátí. Dále: jak je to vlastně s Vaculíkovým poměrem k „socialismu“. Říká v interviewu v *LN*, že mj. jeho zásluhou byl přesněji definován. Sám ho pak v projevu definuje jako „sen o vládě, která bude totožná s občanem, a o občanu, který si vládne sám“. Takto definovaný „sen“, zdá se mi, splývá s klasickou definicí demokracie. Socialismus v tradičním marxistickém pojetí je „přechodné stadium“, technika, jak uvedeného snu dosáhnout. K samotnému snu v tomto ohledu má Vaculík po ruce hned dvě stanoviska:

1) „A kdyby lidé, vykonávající ... moc ... nám všem položili jednu otázku – zda ten sen je uskutečnitelný, museli by pokládat za projev naší dobré vůle a zároveň nejvyšší občanské loyality, kdyby odpověď byla: nevím.“

2) „Občan vládnoucí si sám, to byl a bude jen mýtus.“ Vaculík tedy neví, ani co socialismus znamená, ani co s ním počít. Jaký je vlastní důvod užití tohoto pojmu, když to není ani neschopnost vypořádat se s vlastní minulostí, ani reziduum stranické disciplíny, tedy opět „přijetí rámce“, o němž jsme hovořili?

A konečně i sama základní koncepce příspěvku svědčí o promeškání výzvy. Na námi zmíněnou otázku: jak to, že já, morální absolutista ... atp., Vaculík nejenže přesvědčivě neodpovídá, ale ani si ji neklade. Odpověď je hotova předem: nedostatek informací, ale především: co si počne člověk s dobrými úmysly, čestný mravní absolutista s drobnými lidskými chybičkami, proti abstraktní moci, která ničí slabá svědomí a lidskou sebeúctu? Vždyť jde o obecnou zákonitost, která působila, působí a bude působit. Všechno bylo nutné a zákonité. Nikde možnost, že by se snad něco bylo dalo dělat jinak, než se stalo. Útěk k „obecné zákonitosti“, kde bylo na místě se rozhodnout, je výrazným příkladem alibismu. Alibismus je spor mezi bázlivostí a svědomím, vedený tak, aby nemusel být ukončen, aby se obojímu – kdyby to šlo – dostalo, co jeho jest – tj. spor, který dosud nebyl postaven zásadně. O tom ostatně svědčí Vaculíkovo základní dilema: „Mluvím zde jako občan státu, jehož se nikdy nechci vzdát, v němž však nemohu spokojeně žít.“ Nicméně tím, že žije, ačkoliv nemůže, obětuje své žití, plnost možností, kterou mu přináší, zaslepenému, nepodloženému chtění, o němž nadto nevíme, je-li vůbec jeho chtěním. Tento rozpor je podle mého názoru nejen nedomyšlený, ale i nemravný. Jaké jsou jeho praktické důsledky, poznáme, přehlédneme-li Vaculíkovy „konkrétní“ návrhy, z nichž nejvýmluvnější cituji: „Navrhuji, aby každý, kdo zde promluví, podal návrh, jak si věc, která mu dělá starost, představuje.“

Svůj rozhodující krok má tedy Vaculík dosud před sebou. Nedosáhl integrace, o které kdysi hovořil kolega Němec (naopak, zdá se mi, že je dokonale integrován tak, jak je). Z tohoto, jak se domnívám, zásadního hlediska, je pak lhostejné, nakolik jsou jeho formulace „odvážnější“, „ostřejší“, než třeba Klímovy nebo Kunderovy. V podstatě se od nich neodlišuje a jakékoliv jeho preferování na úkor jiných je z hlediska věci samé nemístné, protože se zakládá na falešné představě symetrické stupnice různých názorů, z nichž některé jsou „podobnější“ našim, jiné naopak vzdálenější. V této symetrii je, zdá se mi, něco neodpustitelně a hříšně estetického.

Řekl-li jsem, že Vaculík má svůj rozhodující krok před sebou, je z toho doufám jasné, že mu nechci brát šanci, která mu neoddiskutovatelně patří, vyřídit ho jednou provždy (i když to, že má rozhodující krok před sebou, neznamená, že ho někdy uskuteční, může ho také zmeškat). Tím se dostávám k poslední podstatné otázce, totiž zda a jak je možno Vaculíkovi pomoci v osvědčení jeho svědomí a sebeúcty. To se mi ovšem nejeví jako otázka týkající se výlučně Vaculíka. Zásadně vzato nemá Vaculík žádné právo na přednost před jinými „bloudícími“. Proto by nebylo na místě nějaké „poselství“, „zvěstování“ z naší strany, týkající se nějakého výlučného člověka nebo výlučného okruhu lidí „nám blízkých“. A to právě proto, že podstatné poselství, „zvěstování“, se jim přece nevyhýbá, výzva, o které jsem mluvil, trvá a je potřeba umět jí naslouchat a umět se jí podvolit, přijmout ji. Tato výzva je ukazatelem k pravdě a hlasem pravdy. Naší povinností není „podávat pomocnou ruku“ tak, že bychom se někomu snažili pravdu zjevit, a tak ho přivést k pravdě – neboť máme my ji opravdu tak dokonale v držení, jsme

my ti praví, máme opravdu nezvratnou, zjevenou jistotu, že my jsme ti praví? Náš úkol je, domnívám se, sice skromnější, ale o nic lehčí: musíme se snažit dělat své věci co nejlépe, tak, aby skrze ně promlouvala pravda. Skutečný, podstatný rozhovor je podle mého názoru daleko čistším projevem Boží vlády nad světem než osobní úsilí člověka po získání jiného, neboť, marná sláva, tím, že zvlášť usilujeme o spásu jedné duše, vylučujeme z této spásy ostatní a jsme sobečtí tak, jak Bůh nikdy sobecký být nemůže. Bude tedy asi lépe, budeme-li usilovat o to, aby byl skrze náš rozhovor slyšen hlas Boží, a spásu duše necháme na Něm, jemuž jedinému tato starost v pravém smyslu slova přísluší, protože On může to, co my nemůžeme, totiž oslovit všechny najednou, a přitom každého zvlášť. Myslím, že bychom Mu v tom neměli bránit.